

SZABÓ A. FERENC

A második világháború utáni magyar–szlovák lakosságcsere demográfiai szempontból

Annak ellenére, hogy az 1938. évi első bécsi döntés lényegében az etnikai határ mentén jelölte ki az országhatárt, mind Magyarországon, mind Szlovákiában jelentős számú kisebbség maradt. A pozsonyi és Nyitra-vidéki magyarok mintegy 60 000-es csoportjával szemben több mint 200 000 szlovák élt ekkor Magyarországon. A szlovák fasiszták körében a zsidó lakosság német táborokba hurcolása után elterjedt a homogén szlovák állam megteremtésének gondolata, amely csak akkor vált volna lehetségessé, ha eltávolítják a magyar lakosságot: A szlovák–magyar lakosságcsere gondolatát Šaňo Mach belügyminiszter vetette fel először, a világháború kellős közepén.¹ Ezzel párhuzamosan az emigráns cseh politikusok is körvonalazni kezdték a háború utáni homogén csehszlovák állam tervét, amely csak a német és a magyar lakosság kitelepítése, illetve az utóbbi „kicserélése” esetén lett volna megvalósítható. Több millió ember elköltöztetésének lehetséges voltát ekkor már a német akciók mellett a Szovjetunióban végrehajtott áttelepítések is igazolták I. V. Berija irányításával 1944-ben több autonóm területet megszüntettek, és lakosságukat Kelet-Ázsiába telepítették Ugyanez lett a sorsa több mint 1 millió lengyelnek².

Beneš az 1944. évi szovjet-csehszlovák szerződés aláírása után kijelentette, hogy Sztálin mennél homogénebb Csehszlovákiát akar. „1944 tavaszán már befejezett tény volt az emigrációban a kitelepítés gondolata. Magyar részről még semmit sem sejtettek.”³

A német és a magyar kisebbség jövőbeli sorsa azon kevés kérdés közé tartozott, amelyben kezdettől fogva teljes egyetértés volt a londoni emigráns kormány és a Szlovák Nemzeti Tanács között.⁴ A magyar nemzetisége lakossággal kapcsolatos politikát illetően Sztálin is messzemenően egyetértett a csehszlovák politikusokkal. Gustáv Husák könyvében a kérdéstről a következőket írta, beszámolva a Szlovák Kommunista Párt 1945. február 28-án tartott konferenciájáról: „Ami a szlovákiai magyar kisebbség kérdését illeti, a konferencia magáévá tette a készülő kormányprogramot. A délvídeken agitáció folyt, hogy a magyarlakta területet újra Magyarországhoz csatolják. Ezeket a hangokat el kellett némítani. A referátumban elmondottam: A magyaroknak tudomásul kell venniük, hogy semmiféle területet nem engedünk át, s erről még beszélni se fogunk. A szlovák földműves és munkás, aki évszázadokon át ki volt szorítva a gazdag déli földekről, és fel volt úzve az északi vidékekre, újra meg kell, hogy kapja az ősi szlovák területet.”⁵

A csehszlovák-magyar lakosságcsere gondolata tehát fokozatosan alakult ki a háború folyamán, összefüggésben azokkal a súlyos nemzetiségi problémákkal, amelyek nehezítették a két világháború közötti csehszlovák állam életét, és még a különálló szlovák állam számára is komoly problémát jelentettek. Van olyan álláspont a szakirodalomban, amely szoros kapcsolatot vél felfedezni a szlovák állam és az újra megszülető Csehszlovákia magyarokkal kapcsolatos politikája között, s a durva magyarellenességet a hivatalukhoz ragaszkodó bürokratikus körök kompenzációs viselkedésének tulajdonítja.⁶

Figyelemre méltó Juraj Zvara elemzése, mert tágabb, nemzetközi keretek közé illeszti a kérdést, és világosan ír a korabeli szocialista világmozgalomban tapasztalható nacionalista tendenciák hatásáról is. Szerinte a csehszlovák politikusok körében őszintén munkált az a vágy, hogy Kelet-Európa összes szlovákját Csehszlovákiába tömörítsék, megszüntetve azt a széttagoaltságot, amelyet a korábbi évszázadok szorító megélhetési gondjai (a szlovákok széttelepülése) váltottak ki. A szlovákok nemcsak Amerikába vándoroltak ki, hanem a magyar Alföldön kívül Jugoszláviába, Bulgáriába és Romániába is. Ezeknek a visszatelepülőknek kellett helyet teremteni, s ezért is vált elkerülhetlenné a magyar kérdés felvetése, miközben „a nemzeti és demokratikus forradalomban erősen hatott a szláv együvé

tartozás és az össz-szláv együttműködés eszméje is”⁷

Zvara híres és a magyar történészek s a közvélemény előtt nagy becsben álló könyvében még ennél is tovább ment, amikor kijelentette a magyar kisebbség kitelepítésére irányuló törekvések okainak elemzésével kapcsolatban: „...több ok játszott közre: nemzetközi, kül- és belpolitikai, történelmi okok, a burzsoázia erős befolyása, J. V. Sztálin nemzetiségi kérdésben alkalmazott módszereinek hatása, a párt hibái, a tömegek hiányos öntudata stb. A fő ok, a nacionalizmus azonban a hazai viszonyokban gyökerezett.”⁸ Mindemellett – különösen témánkat illetően – Zvara munkája vitatható adatokat és tényeket is tartalmaz. A magyar nemzetiségű lakosságról szólva csak a nemzetiségi statisztikát ismeri el, nem említi az ettől időnként erősen eltérő nyelvi adatokat. Elfogadja például egy a legélesebb csehszlovák-magyar konfrontáció időszakában született kiadvány adatait az első bécsi döntéssel Magyarországhoz csatolt terület nemzetiségi összetételéről. Eszerint 1938-ban a 10 390 négyzetkilométeren élő 900 000 lakosból 270 000 lett volna szlovák. Azaz mindenki, aki nem vallotta vagy nem *vallhatta* magát magyarnak, annak ellenére, hogy többségük magyarul beszélt. Tulajdonképpen el is lehetne fogadni az e területen élt zsidó és cigány származást lakosság külön csoportosítását, de automatikus összeolvasztásuk a szlovákokkal, akiknek tényleges lélekszáma legfeljebb 120 000 fő lehetett, nem felel meg a történelmi tényeknek.⁹

Nagyobb hangsúlyt kapott benne – nyilván a szlovák közvélemény várható érzékenységére számítva – az első bécsi döntéssel annak idején elcsatolt terület szlovák jellegének – hangsúlyozása. Idézte például az imént említett munka megállapítását, miszerint ezen a területen 200-250 000 elmagyarosodott szlovák él.¹⁰ Ugyanennek az írásnak az alapján közölte az itt élő magyarság arányszámát is, egészen az 1880. évi népszámlálásig visszamenően.¹¹

A csehszlovák állam homogenizálása nemcsak az úgynevezett magyar kérdés, hanem a német nemzetiség kérdésének a „megoldását” is igényelte. Szükségszerű volt tehát, hogy a két legnagyobb lélekszámú, együttesen közel 4 és fél millió főt kitevő nemzetiség sorsa összekapcsolódjék, még akkor is, ha történelmi és politikai szempontból alapvető eltérések mutathatók ki közöttük. A magyarok körében nem bontakozott ki például tömeges, fasiszta jellegű mozgalom a Csehszlovák Köztársasággal szemben, Magyarország nem kebelezte be Szlovákiát, mint ahogyan Németország 1939-ben ezt megtette Csehországgal. Megjegyzendő, hogy a magyar állam és különösen a magyar nép, s azon belül is a felvidéki, „szlovenszkói” magyarok politikai viselkedése, akik két évtizeden át egy csaknem következetesen polgári demokratikus államban éltek, karakterisztikusan különbözött a náci Németország, és az idővel többségében a fasisztákhoz csatlakozott német lakosság politikai viselkedésétől a háború folyamán. A homogén állam ábrándját kergető csehszlovák politikusok számára azonban ezek a nagyon is súlyos különbségek elhanyagolhatóvá, sőt elhallgatandóvá váltak a háború után. A német és a magyar kérdés összefüggése nemcsak ezen a téren ragadható meg, hanem az egész kitelepítési akció előkészítése és lebonyolítása kapcsán. A csehszlovák politikusok gondosan és ügyesen készítették elő lépéseiket. Számítottak arra, hogy Németország és Magyarország különböző megítélése fel fog merülni a háború utáni béketárgyalásokon, ezért ügyeltek arra, hogy már a potsdami határozatokba bekerüljön a magyarországi németek kitelepítése is, azért, hogy később ne hivatkozassanak a magyar politikusok arra, hogy nincs hová helyezniük a Csehszlovákiából, kitelepítendő magyarokat.¹²

Ez az összefüggés akkor vált nyilvánvalóvá, amikor 1946-ban a magyar kormány befagyasztotta a lakosságcsere-megállapodás végrehajtását, folyamatban volt viszont a németek kitelepítése Magyarországról. Csehszlovákiai magyar politikusok ekkor interveniáltak a német kitelepítés lelassítása, illetve leállítására érdekében, mert attól tartottak, hogy a németek helyét betöltik a hazai telepések, s nem lesz hová helyezni majd a Csehszlovákiából kitelepítésre szánt magyarokat. A Demokrata Magyarok Tanácsa kifejtette,

hogy a magyarországi szlováklakra községek nem nyújtanak elég anyagi bázist az áttelepülő magyarok számára, ezért fenn kell tartani számukra a kitelepített vagy kitelepítendő németek birtokait.¹³ Tehát a magyarországi németek háború utáni sorsa mind kitelepítésük elhatározásakor, mind annak felfüggesztésekor összekapcsolódott a magyar-csehszlovák viszony alakulásával, illetve a lakosságcsere-egyezmény lebonyolításával. A németek kitelepítését leginkább szorgalmazó parasztpárti politikusok legfőbb érve az volt, hogy helyet kell teremteni az országban a máshonnan elűzött magyarok számára.

A német és szlovák kisebbségi kérdés összekapcsolására a csehszlovák politikusoknak elsősorban azért volt szükségük, mert a magyar-csehszlovák népességcsere eszméje igencsak gyenge demográfiai alapokon nyugodott. Szlovákiban az 1921. és 1930. évi népszámlálás adatai szerint 650 597, illetve 585 434 magyar nemzetiségű (nem anyanyelvű!) lakos élt, a terület lakosságának 21,7, illetve 17,6 %-át alkotva.¹⁴ Az 1941. évi magyar népszámlálás' viszont csak az első bécsi döntéssel visszakerült területen 797 014 magyar anyanyelvűt mutatott ki miközben a szlovák államban 57 897 magyar anyanyelvű lakos maradt.¹⁵

Magyarország területén 1920-ban 141 918, 1930-ban 104 819 1941-ben, pedig 75 920 ember vallotta magát szlovák anyanyelvűnek. Ez a népesség 1920-ban az ország lakosságának 1,8 %-át, 1930-ban 1,2 %-át, 1941-ben 0,8 %-át tette ki. Még a szlovák félre legkedvezőbb 1920. évi olyan összehasonlítás is, amely magyarországi szlovák *anyanyelvűeket* hasonlít össze csehszlovákiai magyar *nemzetiségekkel*, körülbelül egy az öthöz arányszámot eredményez. A csereegyezményhez időben legközelebbi 1941-es anyanyelvi adatok egymáshoz viszonyított aránya azonban már egy a tizenegyhez arányt mutat!¹⁶

Kétségtelen ugyanakkor, hogy a történelmi demográfiai tendenciát tekintve a szlovák elem visszaszorulása figyelhető meg Magyarországon, azaz több a szlovák származású lakos, mint ahány beszéli is a nyelvét, vagy főképpen ahány vállalja is nemzetiségét. 1941-ben mindössze 18 400 magyar állampolgár vallotta magát szlovák nemzetiségűnek¹⁷ (a szlovák anyanyelvűek 24 %-a). A magyarországi szlovákok asszimilációja gyorsabb volt, mint a Csehszlovákiához került magyaroké. A magyarázat kézenfekvő: a magyarok összefüggő, kompakt területen éltek, többséget alkottak települési területükön, a szlovákok többségi települései is távol estek egymástól Magyarországon, településükre szétszórtság, diaszporikusság volt jellemző. A magyarok ősi települési területükön éltek, úgy kerültek csehszlovák fennhatóság alá, hogy megváltozott az országhatár. A szlovákok többsége ugyan csak néhány emberöltővel korábban, a 18. század folyamán került települési helyére, de azt önként választotta, maga hagyta el szülőföldjét. A csehszlovákiai magyarság teljes társadalmi szerkezetet felmutató népesség volt, viszonylag erős nemzeti tudattal, a magyarországi szlovákság nagy része idegen környezetbe települt szórványnépesség, amely a nyelvi asszimiláció szociológiai törvényszerűségei következtében kezdte elveszíteni eredeti kulturális örökségét, és magyarrá válása előrehaladóban volt. Gyorsította ezt a folyamatot, hogy a szlovák lakosság a németekhez hasonlóan olyan időpontban települt az országba, amikor még nem alakult ki körében a modern nemzettudat. Ezekkel a körülményekkel magyarázható, hogy még a szlovák és német anyanyelvűek közül is feltűnően kevesen vallották magukat szlovák, illetve német nemzetiségűnek. Felvethető az is, hogy vajon az 1941-es esztendő politikai körülményei lehetővé tették-e a nemzetiség szabad megválasztását? Kétségtelen, hogy a sikeres országgyarapítások nacionalista eufóriája az országban ebből a szempontból nem volt kedvező, de nem lehet ennek a légkörnek a befolyását eltúlozni sem. Hiszen a 477 057 német anyanyelvű közül is csak 303 419 vallotta magát német nemzetiségűnek, pedig ebben az időpontban kivételezett helyzetben voltak, s a náci Németország ekkor állott hadi sikereinek tetőpontján, tehát a németekhez tartozás presztízsértékű is volt. Bár ez az arány (63 %) jóval nagyobb, mint a szlovákoké, mutatja az asszimilációs folyamatok előrehaladását, még egy viszonylag nagy létszámú és legalábbis a

falusi lakosság tekintetében kompakt területekkel rendelkező nemzetiség esetében is.

1941-ben a trianoni területen éld szlovák anyanyelvűek országos arányuknál (0,8 %) magasabb arányban éltek az Alföldön (1,2 %).

A megyék közül arányuk Békésben (10,5 %), Csanád-Arad-Torontál megyében (6,7 %) Komárom-Esztergom megyében (3,2 %), Nógrád-Hont megyében (1;3 %) és Pest-Pilis-Solt-Kiskun megyében (0,6 %) a legmagasabb. Arányuk tehát az ország délkeleti sarkában, a Viharsarokban volt a legmagasabb, az abszolút számokat nézve 35 624-en Békésben, 9,927-en Csanád-Arad-Torontál megyében éltek. Csaknem tízezen éltek Pest környékén és a Duna-Tisza közén is, de a hatalmas, központi vármegyében arányuk még az országos arányt sem érte el.¹⁸ A szlovákság közel fele szétszórta, apró falvakban, tanyákon, legtöbbször a lakosság kisebb felét alkotva élt. A nagyobb települések közül csak néhány községben éltek többségben. Így Tótkomlós 10 993 lakosából 8325, Mezőmgyerben 1440-ből 852, Csanádalbertiben 1518-ből 1371, Piliscséven 2355-ből 1702; Keszthelyen 2664-ből 1991, Pilisszántón 1799-ből 1564, Pilisszentkereszten 1450-ből 1325 lakos vallotta magát szlovák anyanyelvűnek 1941-ben. A szlovákok legnagyobb tömörülése Békéscsaba városában volt. Itt az 52 407 polgárból 14 850 jelölte meg anyanyelveként a szlovákot, de Mezőberényben már csak 3162-en a 14 578-ből és Szarvason is csak 3857-en a 21 039-ből. Az asszimiláció előrehaladását igazolja, hogy ezeken a viszonylag nagy és néhány évtizeddel korábban még többségében szlovákok lakta településeken is kisebbségbe szorultak. A nagyobb településeken természetesen nemcsak asszimiláció történt, hanem jelenfás mértékű magyar beköltözés is. Békéscsaba, Szarvas vagy a korábban szlovákok által újratelepített Nyíregyháza kedvező földrajzi fekvése, gazdasági dinamizmusa következtében megnövekedett, és megváltozott ezzel nemzetiségi jellege is. További kutatásokat igényelne, hogy miért nem vállalták szlovák anyanyelvüket egyes Budapest környéki falvak lakói, különösen az alföldi oldalon. 1941-ben például Csömör 4133 lakosából csak 267, Nagytarcsa 1279 lakosából csak 25 jelölte meg anyanyelveként a szlovákot, miközben a pilisi szlovák falvak megőrizték nyelvüket.

Nem csoda tehát, hogy a magyarországi szlovákság kezdetben hallani sem akart a visszaköltözésről, s csak a szlovák agitátorok megjelenése és sokszor felelőtlen ígéretése nyomán iratkozott fel az áttelepülési jegyzékekre. Akkor is elsősorban szociális, és nem nemzeti megfontolásokból. Ismeretes, hogy a szlovákság fő települési területén, a Viharsarokban már évtizedek óta szociális feszültségek halmozódtak fel. Az aránytalan birtokmegosztás következtében magas volt az agrárproletárok és a szegényparasztok aránya. Békés megye birtokmegosztását a szélsőségek jellemezték. Az 5 katasztrális holdon aluli birtokok az összes gazdaságok 72,9 %-át tették ki 1935-ben, de a földterületnek csak 11,6 %-át birtokolták. A másik oldalon viszont csupán kilencvenegy 1000 katasztrális holdon felüli nagybirtokos tartotta tulajdonában a földterület negyed részét. A nagy szélsőségek között a középbirtokos parasztság sem tudta a helyét megtalálni, birtokai lassan felmorzsolódtak. Valamivel kedvezőbb volt a helyzet a nagybirtokokkal alig rendelkező csonka Arad-Csanád-Torontál megyében.¹⁹

Ilyen körülmények között az agrárproletariátus hatalmas tömege alakult ki a térségben. Békés megye összlakosságának 30 %-a, a mezőgazdasági népességnek 45 %-a, míg Békéscsaba város lakosságának 53 %-a volt a felszabadulás előtt agrárproletár.²⁰ A sok szabad munkaerő idecsábította az ipari vállalkozókat, megindult az iparosodás, de mindenki nem nyert alkalmazást, és így átmenetileg elmélyültek a gazdasági-társadalmi ellentmondások. Ez a jelenség a megye legnagyobb településén, Békéscsabán volt a legjobban megfigyelhető. Féja Géza találó rajzát adja ennek a sokarcú városnak híres szociográfiájában.²¹

Amikor, még a háború alatt, a csabai szlovákok értesültek a lakosságcsere tervéről, felháborodva utasították vissza a javaslatot²² 1945-ben sem változott meg álláspontjuk, pedig

a magyar külügyminiszter, Gyöngyösi János június végi békéscsabai beszédében kijelentette, hogy a magyar kormányzat semmiféle akadályt nem gördít a kitelepülni szándékozók elé.²³ A kommunista párt vezetője, Rákosi Mátyás, miután a helyszínen tájékozódott a szlovák lakosság hangulatáról, a következőket mondotta: „Magyarországon nincsen annyi szlovák, akivel ki lehetne cserélni a szlovákiai magyarokat. Nagyon jól tudom, hogy Békés megyéből egyik-másik szlovák elutazik Prágába, és ott azt a hiedelmet kelti, hogy a Békés megyei szlovákok, akik 200 éve laknak ott, akiknek túlnyomó része nagyszerű, magyarul beszélő földművesgazda, most tízezerszámra szeretnének visszamenni Turóc megyébe vagy Árvába. Innen üzenem, hogy valótlan ez az állítás. Én – ismétlem – jártam Békés megyében, felvettem az összeköttetést az ottani szlovákság vezetőivel. Azok közölték, hogy nemhogy tízezerszámra, de még százszámra sincsenek gazdák, akik itt akarják hagyni földjüket azért, hogy Szlovákiába menjenek.”²⁴

1945 nyarán a lakosságcsere kérdésében a magyar oldalon egyértelmű elutasítás volt tapasztalható. Mint láthattuk, sem a demográfiai feltételek, sem a politikai készség, sem a hazai szlovák lakosság akarata nem igazolta a csehszlovák részről támasztott követelést. Mit tett ebben a helyzetben a másik fél? Mindenekelőtt a szlovákiai magyar lakosság elleni intézkedések eszközéhez nyúlt. Megkezdődött a Kassai Kormányprogramban rögzített elvek gyakorlati megvalósítása. Augusztus 2-án megjelent az elnöki dekrétum, amely megfosztotta állampolgárságától tekintet nélkül korábbi politikai múltjára és pártállására - a csehszlovákiai magyar lakosság minden tagját. A már korábban sem elszigetelt kiutasítások fittól az időponttól kezdve tömeges méreteket öltöttek: „...a kitelepítetteket a szó szoros értelmében leszórták az autóról a puszta mezőre a magyar határon. Mint a homokot.”²⁵ A kíméletlen bánásmódot Hivatalosan azzal indokolták, hogy az első bécsi döntés után a csehszlovákiai magyarság egyetemesen elárulta hazáját, a Csehszlovák Köztársaságot. A pozsonyi magyarok szomorú sorsa bizonyítja – hiszen ők az nem kerültek vissza Magyarországhoz 1938-ban –, hogy nem erről volt szó.²⁶ Az árulás, hazafiatlanság vádja a homogén szláv állam megeremtésének legitimációjaként funkcionált.

A lakosságcsere-akcióval kapcsolatos kezdeti fiasco arra készítette a csehszlovák, s különösképpen a szlovák politikusokat, hogy olyan érveket tárjanak a majdan összeülő békekonferencia elé, amelyek lehetővé teszik törekvésüknek, a magyar lakosság eltávolításának megvalósítását. Mindenekelőtt megkísérelték annak bizonyítását, hogy a lakosságcsere vonatkozó javaslatuk reális demográfiai alapokon nyugszik, azaz Magyarországon megközelítőleg annyi szlovák él, ahány magyar Csehszlovákiában. Daniel Okáli vezetésével bizottság alakult – amelynek tagjai magyarországi szlovák településeket is felkerestek – annak megállapítására, hogy valójában hány szlovák is él Magyarországon, mivel, úgymond, a magyar népszámlálások nacionalista, elfogult eredményei nem tükrözik a valóságot. Fentebb láthattuk, hogy a magyarországi szlovák lakosság száma évtizedekkel korábban tényleg jóval magasabb volt, mint a negyvenes években. Nem lehetett azonban annyira visszalépni a történelemben, hogy megközelítőleg is hasonló számot lehessen felmutatni, mint a csehszlovákiai magyarok lélekszáma. Ezért a bizottság sajátos módszert választott célja megvalósítására. Mivel a magyar népszámlálások nemcsak az anyanyelvi adatokat gyűjtötték össze a nemzetiségre vonatkozó adatok mellett, hanem még a nyelvismereti adatokat is, szemben a szomszédos országok népszámlálásaival (ezzel, úgy hisszük, el is mondtuk véleményünket a magyar statisztikai apparátust ért nacionalista vádról) azt állították, hogy ezek az adatok tükrözik megközelítőleg a tényleges valóságot, nem az anyanyelvi és egyáltalán nem a nemzetiségi nyilatkozatok. Ez az érvelés rendkívül gyenge tárgyi és logikai alapokon nyugodott. Köztudott ugyanis, hogy vegyes lakosságú területeken a különböző anyanyelvű emberek megtanulják egymás nyelvét, ezért a nyelvismereti statisztika természetesen mindig jóval több embert mutat ki, mint az anyanyelvi. Ilyen érveléssel Magyarországon – az 1930-as népszámlálást alapul véve, mert a bizottság erre hivatkozott –

1 millió 316 111 németet, 69 981 románt és 150 012 délszlávot is ki lehetett volna mutatni, sőt az sem okozott volna nehézséget; hogy több tízezer franciát és angolt találjanak az országban! A szlovákul beszélők száma 1930-ban egyébként 346 053 fő volt²⁷ De Okáli és társai még ezzel a légből kapott adattal sem elégedtek meg, hanem magyarországi konkrét tapasztalataikra hivatkozva 477 000 szlovákról kezdtek beszélni.²⁸

A magyarországi szlovákul tudók magas száma egyébként nemcsak az együttélés eredménye volt, hanem annak következménye is, hogy az országba 1919 és 1924 között 106 841 felvidéki menekült érkezett, akik jórészt a szlováklakta vidékek köztisztviselői és azok családtagjai voltak.²⁹

A kibontakozó „statisztikai háborúban” a magyar fél is lépni kényszerült. Gyöngyösi János külügyminiszter Zentai Dezsőhöz, a Központi Statisztikai Hivatal elnökéhez fordult, tájékoztatást és magyarázatot kérve arról, hogy milyenek az országban a legújabb, 1941-es népszámlálás nyelvismereti adatai, s miért nem tették közzé eddig őket. Zentai az adatokhoz mellékelt levélben a következőképpen indokolta a késedelmet: „...Egyrészt, mert a háború okozta nehézségek miatt a feldolgozási eredmények ellenőrzése huzamos időt igényelt, s az eredményeket az anyanyelvi és nemzetiségi adatok közlésével egyidejűleg nem lehetett közreadni, másrészt, mivel az ilyen nyelvismereti adatokat külföldi oldalról több esetben irányzatosan anyanyelvi eredményként használták fel.” A külügyminiszter az utóbbi érvelést elvetette, és felszólította a statisztikai hivatalt, hogy tudományos cikkben tegye közzé a nyelvismereti adatokat.³⁰ Az 1941. évi népszámlálás adatai szerint a szlovákul beszélők száma a trianoni területen 270 495 főre csökkent³¹ A legújabb adat birtokában a külügyi apparátus Békeelőkészítő Osztálya a korábinál nyomósabb érveléssel léphetett fel a csehszlovák állásponttal szemben.

A csehszlovák fél azonban a demográfiai realitások ellenére ragaszkodott a lakosságcsere eszméjéhez. Annak bizonyítására, hogy akár a legszélsőségesebb eszközök használatára is elszánta magát, fokozta a magyar lakosság elleni nyomást. Egyre növekedett a kiutasítottak száma: „1945 nyarán megkezdődik a magyar lakosságnak katonai fedezet mellett történő összefogdosása és a magyar határra gyalogmenetben hurcolása. A magyar határőrök megtagadják átvételüket. Napokig, sőt hetekig vannak a határon, és utána gyalogmenetben újra haza. De már kevesebben. Sok fiatal illegálisan jut át a határon. A visszatértek házaikat, lakásaikat elfoglalva találták, ingóságai pedig eltűntek. Agyon kellett volna lőni őket! – fogad egy ilyen truppot az érsekújvári internálótáborban (a régi iskolaépületben) a Csehszlovák Nemzetbiztonsági szerv vezetője” – írja a szemtanúk vallomásai alapján Szabó Károly.³²

Az a paradox helyzet állt elő, hogy a háború pusztításait viszonylag szerencsésen átvészelő felvidéki lakosság nagyobb arányban kényszerült otthonait elhagyni, mint a harci cselekmények és megtorlások elől menekülő erdélyi és délvidéki magyarság. A Központi Statisztikai Hivatal kimutatása szerint a csehszlovákiai magyaroknak csak 10,6 %-a menekült a harci cselekmények elől Magyarországra, szemben a jugoszláviai, romániai és kárpátaljai menekültek több mint 40 %-ával viszont az ő körükben a kiutasítottak aránya meghaladta az 50 %-ot.³³ Több mint 30 000 magyar voltkénytelen ilyen körülmények között elhagyni otthonát. A magyar kormány rákényszerült a tárgyalásokra, hiszen ha nem fogadta volna el a csehszlovák fél lakosságcsereére vonatkozó javaslatát, könnyen az a helyzet alakulhatott volna ki, hogy a csehszlovák fél egyoldalúan, bármiféle kölcsönösség nélkül kitelepíti a magyarság tömegeit. A tárgyalások lefolyása fő vonalakban ismert a szakirodalomból, részleteivel ezért nem kívánunk foglalkozni.³⁴ Annyit azonban meg kell jegyeznünk, hogy a tárgyalásokra kényszerülést az újabb kutatások és dokumentumok fényében nem lehet egyértelműen kudarcnak tekintési a magyar fél részéről, hiszen el tudta érni, hogy a magyar lakosság áttelepítésének ügye intézményes, s ezáltal ellenőrzött keretek közé kerüljön. A megállapodásba sikerült felvételni a már eltávolított lakosság beszámítására vonatkozó

záradékot, amely lehetővé tette azt, hogy a népmozgás többé-kevésbé kölcsönös formát öltön.³⁵

Mindemellett látnunk kell, hogy a megállapodás, mivel kényszerhelyzetben született, tartalmazott olyan pontokat is, amelyek normális nemzetközi körülmények között kimerítik az állami szuverenitás megsértésének tényét. Nem feledkezhetünk meg azonban arról, hogy a békeszerződés előtt álló ország vesztesként állt szemben egy a győztes hatalmak táborába tartozó állammal. A megállapodás egyebek közt még szlovák agitátorok magyarországi tevékenységét is lehetővé tette. A csehszlovák fél számára, látván a magyarországi szlovákság érzéketlenségét a hazahívó felhívásokkal kapcsolatban, csak ez az egy út kínálkozott a terv megvalósítására. Említettük már, hogy a szlovákság jelentős része olyan alföldi területéken települt, ahol magas volt az agrárproletariátus aránya, s ennek következtében a lakosság földéhsége is. A földéhséget még a forradalmi jellegű földosztás sem tudta teljes mértékben kielégíteni, mivel éppen az alföldi megyékben volt viszonylag kicsiny a felosztásra kerülő nagybirtokok területe, ezért 1946-ban nagyon sokan szerettek volna még földhöz jutni, s számukra jött kapóra a csehszlovák agitáció, amely a kitelepülőknél a felvidéki magyarok dús termőföldjeiből birtokokat ígért. A szlovák agitátorok tevékenysége visszatetszést, sőt felháborodást váltott ki az országban.³⁶

Nyilvánvalóvá lett, hogy nem egyszerűen csak lakosságcsereéről van szó, hanem vagyoncseréről is, hiszen az ígéretések csak akkor válthatók be, ha Csehszlovákiából a birtokos parasztságot telepítik át. Így a kicserélendő személyek száma ugyan megközelítően azonos lett volna, de vagyoni szempontból súlyos aránytalanságok mutatkoztak volna. Az összeállított névjegyzékek híven tükrözték a csehszlovák félnek ezt az elgondolását. A Csehszlovák Áttelepítési Hivatal 1946. március 4-én megkezdett toborzási akciójának nyomán Magyarországon összesen 95 724-en jelentkeztek áttelepülésre. Több mint 90 %-uk földműves volt.³⁷ Meglepő volt ez a szám, hiszen jóval meghaladta a magyarországi szlovák anyanyelvűek számát. A magyar szervek a jelentkezőket 21,57 %-át azért kifogásolták, mert nem ismerték a szlovák nyelvet.³⁸ Az alaposabb vizsgálat azt is kiderítette, hogy több mint tízezer nem létező személy (halottak, ismeretlenek stb.) is felkerült a listákra.³⁹ Az Áttelepítési Bizottságnak az volt a feladata, hogy minél több embert rábírnjon: iratkozzon fel az áttelepülő listájára. A csehszlovák fél szeretett volna legalább 100 000 főt „produkálni”, hogy ezen az alapon kitelepíthető legyen ugyanennyi magyar. Az akció közben ugyanis rá kellett ébredniük – ha nem tudták volna korábban –, hogy a két ország közötti lakosságcsere nem eredményezheti önmagában a homogén Szlovákia létrejöttét. Ezért határozták el 200 000 magyar Egyoldalú kitelepítését, míg a fennmaradó mintegy 3-400 000 magyart, arra hivatkozva, hogy nagy számban vannak köztük elmagyarosodott szlovákok, reszlovakizálni szerették volna.⁴⁰

Nézzük, hogyan alakult ennek a hármaskörnek a megvalósítása. *A csereegyezmény*, ha nem is a 100 000-es keretben, *lényegében megvalósult*. Az 1946. februári egyezmény szerint Csehszlovákiában megkezdte működését a Magyar Áttelepítési Kormánybizottság. A Bizottság Pozsonyban kapott hivatalt, és az áttelepítendő magyarok érdekvédelme lett a feladata. Működése nyomán megszűnt a csehszlovákiai magyarok korábbi teljes kiszolgáltatottsága. Ahhoz is hozzájárult, hogy a magyar kormány pontos információkkal rendelkezzen a csehszlovák nemzetiségi politika alakulásáról. Örökött a csereegyezmény kölcsönös megvalósításán. Munkatársai nyomon követték a kitelepítéseket, és gondoskodtak arról, hogy az akciók a megállapodás szellemében menjenek végbe. Az egyezmény megkötése és a Bizottság működése után már nem egyoldalú akcióról van szó, hanem egy olyan megegyezés gyakorlati megvalósításáról, amely ha magán viseli is a két állam ekkori nemzetközi helyzetének függvényében az egyenlőtlenség jegyeit, mégiscsak a nemzetközi diplomácia szabályai szerint valósul meg.

A magyar fél 1946 folyamán az egyezmény végrehajtását lassította, majd fel is

függesztette. A béketárgyalásokra készülődve ugyanis az egyezmény belpolitikai harcok tárgya lett. A politikai pártok egy része különösen a Független Kisgazdapárt és a Nemzeti Parasztpárt – programjába illesztette az etnikai határok megvalósítását. Abban az esetben viszont, ha a lakosságcsere gyorsan végbemegy, megváltozott volna a Magyarországnak igényelt határmenti sáv nemzetiségi összetétele, s így a békecél eleve irreális lett volna.

A csehszlovák fél fennhatóságot gyakorolt több százezer magyar személy felett, ezért hatásosabban tudott cselekedni. Mivel a magyar kormány átmenetileg nem fogadta be a magyarokat, megkezdte a magyar lakosság áttelepítését a volt Szudéta-vidékre, a már korábban kitelepített német lakosság helyére. Ezentúl az egyezmény már említett paragrafusára hivatkozva, ismét a tömeges és egyoldalú kitoloncolás eszközéhez nyúlt.

A magyar illúziók a béketárgyalás lezárultával s a béke megkötésével szétfoszlottak, és 1947-ben nagy ütemben folytatódott a lakosságcsere.

A csehszlovák fél már 1946 második felében 25 csoportban 10 337 vagyontalan személyt telepített át. Ellentétele az a 43 591 csehszlovákiai magyar volt, akiket az egyezményt megelőzően Magyarországra üldöztek. 1947-ben megkezdődött a csehszlovákiai magyar parasztság legtehetősebb csoportjainak bevagonírozása. A magyarországi szlovák jelentkezők mindössze 34 044 katasztrális holddal és 18 024 katasztrális hold juttatott földdel rendelkeztek: Az áttelepülésre kijelölt szlovákiai magyarok, akiknek tényleges száma eredetileg 184 035 fő volt, 350 000 katasztrális holddal.⁴¹ Az egyezmény értelmében a magyarok magukkal hozhatták ingóságait. Mivel 1947–48-ra a politikai viszonyok konszolidálódtak, az egyezményt többé-kevésbé végre is lehetett hajtani. A földek, a házak ugyan a Felvidéken maradtak, de a megművelésükhöz szükséges gépeket, igavonó állatokat a magyar parasztok magukkal hozták. A magyarok helyébe érkező szlovák agrárproletárok, akik különben sem értették jól az alföldinél sokkal fejlettebb, belterjesebb mezőgazdasági munkához, csak az üres gazdaságokat kaphatták meg.

A csereakció, amelyet gyakran késleltetett a vagonhiány, egészen 1949-ig eltartott.⁴²

1. A magyar-csehszlovák lakosságcsere számadatai⁴³

	magyar	szlovák
Áttelepült 1948. december 20-ig	50 478 fő	50 843 fő
A kvótába beszámítandó személyek száma	25 925 fő	9414 fő
1949-ben települt át	213 fő	-
Összesen:	76 616 fő	60 257 fő

Ezenkívül körülbelül tízezren menekültek Magyarországra 1945 és a lakosságcsere megkezdése közötti időszakban, de különböző okok miatt nem jelentkeztek a kvótába beszámítás céljából. Háborús bűnösneként 734 család, családtagokkal együtt 3052 személy került Magyarországra. Ezek a fenti létszámban benne vannak. Az összes Csehszlovákiából menekült és áttelepített lakos száma tehát mintegy 90 000 fő volt. Így Magyarország javára körülbelül 30 000 fős népességgyarapodás következett be. Kérdés, hogy mekkora veszteség érte a csehszlovákiai magyarságot, közel százezer ember távozása nem változtatta-e meg gyökeresen a nemzetiségi viszonyokat az ország déli, korábban szinte teljesen magyar lakosságú vidékein?

A veszteség nagy volt, de nem végzetes. Összességében a csehszlovákiai magyarok 12 %-a került a második világháború után Magyarországra. Kétségtelen, hogy aránytalanul sokan voltak köztük értelmiségiek, magasabban iskolázott hivatalnokok és közalkalmazottak. A parasztság köréből is a tehetősebb, magasabb színvonalon gazdálkodó réteg kényszerült elsősorban távozásra. A betelepítések ellenére – a városokat leszámítva – a magyarság

lényegében mégis megőrizte korábbi települési területét.⁴⁴

A magyar fél nemcsak 30 000 főt nyert, hanem iskolázottságban és munkakultúrában is magasabb színvonalú népességet kapott, mint Csehszlovákia. A kitelepült lakosság összetétele meglehetősen vegyes volt, hiszen elsősorban az elégedetlen, sikertelen emberek távoztak. A legnagyobb veszteséget Magyarország számára - a népi demokratikus korszak „széncsatái” idején – a dorogi szénmedencéből kitelepült 146 bányászcsalád jelentette. A kitelepült szlovák vagy szlovák eredetű lakosság már meglehetősen asszimilálódott a magyarsággal, így nemzetiségét tekintve ugyan bizonytalan karakterű volt, de felvidéki letelepítése után kiváltságai megszerzése és megtartása közben a szlovák nemzeti eszme biztos támaszává vált.

A Magyarországra került lakosság első menekült és kiutasított csoportjai szétszóródtak az országban. Talán csak annyit lehet elmondani róluk, hogy a korabeli nehéz élelmiszeri körülmények miatt viszonylag kevesen kerültek közülük a fővárosba. Jelentős részük a határhoz közeli falvak és városok népességét gyarapította. Sokan költöztek a kitelepített német lakosság helyére Budapest környékére, Baranyába és Tolnába.

Az 1947-ben és 1948-ban letelepült földművelő családok is sokfelé kerültek, leginkább a németek helyére, és az addigra megindult szlovák kitelepülés után a szlovákokéra. Mivel a szlovák lakosság elhagyott házai, birtokai korántsem bizonyulhattak elegendőnek a kitelepített magyarok számára, a csereegyezmény keretében érkezett 12 528 családnak csak a kisebb része került a néhai szlovák területekre. Az alábbi, megyénkénti felsorolás jól mutatja letelepülésük fő irányait.

2. A lakosságcsere-egyezmény keretében letelepített családok megyénkénti száma⁴⁵

Abaúj megye	2 család	Komárom-Esztergom megye	335 család
Baranya megye	2260 család	Nógrád megye	90 család
Bács-Bodrog megye	603 család	Pest-Pilis-Solt-Kiskun megye	189 család
Békés megye	1378 család	Somogy megye	108,5 család
Bihar megye	1 család	Sopron megye	92 család
Borsod-Gömör megye	41 család	Szabolcs megye	297 család
Csanád megye	781 család	Szatmár-Bereg megye	3 család
Csongrád megye	2 család	Tolna megye	1984 család
Fejér megye	544 család	Vas megye	51 család
Győr-Moson megye	215 család	Veszprém megye	812 család
Hajdú megye	8 család	Zala megye	12 család
Heves megye	14 család	Zemplén megye	15 család
Jász-Nagykun-Szolnok megye	7 család		
	Összesen:		12 528 család

Harmincnál több család került többek között Békéscsabára, Szarvasra, Tótkomlóra, Budakeszire, Budaörsre, Pórra, Pusztavámra, Vaskútra, Bácsalmásra, Pécsváradra, Dunabogdányba, Soroksárra, Nyíregyházára, Barcsra, Csanádalbirtibe, Meggyesegyházára, Elekre, Kondorosra, Mosonszentjánosra és Rajkára.⁴⁶ 1946-ban a Magyarországgal kapcsolatos párizsi béketárgyalások egyik központi kérdésévé lépett elő a Csehszlovákiából kitelepítésre szánt 200 000 magyar sorsa. A magyar kormányzat kétségbeesett erőfeszítéssel mindent megpróbált az egyoldalú akció elkerülésére. Az adott gazdasági és politikai helyzetben újabb menekültek tömegei katasztrófális helyzetet teremthettek volna az országban. Nemcsak a lassan konszolidálódó életkörülményeket nehezítette volna meg ismét, bekövetkezése esetén szinte lehetetlen helyzetbe kerültek volna a baloldali erők, mindenekelőtt a kommunista párt, amelynek szüksége volt valamilyen külpolitikai sikerre, hogy le tudja mosni magáról az ország nemzetközi érdekei elárulásának vádját. A koalíción, sőt a baloldali blokkon belüli politikai harc legfontosabb területe a béketárgyalások

hónapjaiban a békekötéssel kapcsolatos állásfoglalások és eredmények kérdése volt. A világháború utolsó évének Magyarországra nézve szerencsétlen alakulása következtében az ország háborús veszteségei meghaladták a környező államokéit. Jugoszlávia embervesztése – a polgárháború borzalmai miatt – ugyan nagyobb volt a magyarországinál,⁴⁷ de gazdaságilag legértékesebb területein viszonylag gyorsan átszaladt a front. Hasonló volt a helyzet Romániában, ahol a Szovjetunió elleni lényegesen nagyobb katonai aktivitás több harctéri áldozatot követelt,⁴⁸ viszont a polgári áldozatok száma és a nemzeti vagyon pusztulása a sikeres katonai és politikai átállás következtében sokkal kisebb mértékű volt, mint hazánkban. A legkisebb háborús veszteségeket azonban Csehszlovákia szenvedte el, és abban az esetben, ha a csehszlovák törekvés megvalósul, a legtöbbet szenvedett Magyarország kényszerült volna újabb menekült-tömegeket befogadni a háborút viszonylag könnyen átvészelő, különben is gazdagabb, fejlettebb Csehszlovákiából, amely ezen túl még jelentős mértéke jóvátételt is követelt az országtól.

A békekonzferencián a két állam közti vitás kérdéseket lényegében az döntötte el, hogy milyen pozíciót foglaltak el a tengelyhatalmak és az antifasiszta koalíció közötti háborúban, függetlenül ezeknek a kérdéseknek az igazságtartalmától. Ebben a tekintetben a nyugati hatalmak is egyértelműen a csehszlovák fél oldalán álltak. Ennek ellenére nem vállalták fel annak összes követelését, megsejtve, hogy azok mögött több esetben olyan túlkövetelések találhatók, amelyekkel egyértelműen biztosítani akarják a számukra előnyös, de sem történelmi sem földrajzi, sem néprajzi érvekkel alá nem támasztható igényeiket.⁴⁹ A csehszlovák követelés a kelet-európai antifasiszta szövetségesek között sem talált teljes támogatásra: A jugoszláv delegáció például kitért az elől a csehszlovák javaslat elől, hogy Jugoszláviából is távolítsák el a magyar lakosságot. A magyar kérdés történelmi szerepét illetően egyetértett szövetségesével, de a magyar jugoszláv lakosságcsereére vonatkozó csehszlovák javaslat elől elzárkózott, megállapítva, hogy „a magyar kisebbség kérdését... a jugoszláv alkotmánnyal rendezték, amely minden nemzetiség és minden egyén számára a jogok teljes egyenlőségét biztosítja.”⁵⁰ Ez a megfogalmazás akkor, amikor a csehszlovákiai magyarok a teljes jogfosztás körülményei között éltek, határozott elhatárolódást jelentett a csehszlovák módszerektől. A szovjet küldöttség, amelyet a moszkvai perek idején világszerte hírhedtté vált A. J. Visinszkij külügyminiszter-helyettes vezetett, a csehszlovákok minden követelését a magáévá tette. A szovjet álláspont – mint ahogyan jeleztük – már a világháború alatt kikristályosodott. A csehszlovák politikusok a magyar kérdésben kezdettől fogva előszeretettel hivatkoztak Sztálin támogatására. Clementis 1945 őszén ezt a következőképpen fogalmazta meg: „A szovjet élén Sztálin generalisszimusz áll, a nemzetek nagy tanítómestere, a nemzetek lélektanának egyik kiváló nagy szakértője. Mikor a Szovjetunió éppen az ő vezetése alatt oldja meg a szláv államok között a nemzetiségi kisebbségi kérdést úgy, hogy a kicserélés formája *nincs tekintettel a kicserélendő kölcsönös viszonyára* (kiemelés tőlem – Sz. A. F.), energikusan le kell torkolni azt a merészséget, amely ezzel az irányelvvel szembeni kétes és demagóg indokokét állítana szembe.”⁵¹

Bár ez a fejtegetés még a lakosságcsere számára keresett érveket, az a koncepció, hogy a kicserélés formája ne legyen tekintettel a „kicserélendő kölcsönös viszonyára”, sejtetni engedte a távolabbi csehszlovák célokat; tudniillik hogy nem fognak megelégedni a „lakosságcserevel”, hanem egyoldalú kitelepítést is szándékoznak kezdeményezni. Így is történt, a béketárgyalásokon kemény harcot indítottak az egyoldalú kitelepítés elfogadtatásáért. A kérdés körüli vita a szakirodalomból jól ismert.⁵² Kevésbé ismert viszont az az érvelés, amellyel A. J. Visinszkij támogatta a csehszlovák delegációt. Megállapította, hogy a számok csatája folyik a két ország között, amelynek során mindkét fél a maga igazát igyekszik bizonygatni. A kérdés lényege azonban nem a számok körül van: „Én magam sem tudom, hogy igazodjam el e számok között, de hogyha figyelmen kívül hagyjuk ezt a vitát, és tisztázzuk az előttünk álló feladatot, akkor azt kell mondanunk, arról van szó, hogy 200 000

magyart át kell telepíteni.”⁵³ „A magyar kormány az az érve, hogy nincs hová telepíteni a magyarokat, nem felel meg a valóságnak, hiszen Magyarországnak jogában áll Németország amerikai megszállási zónájába 500 000 németet kitelepíteni, azonban 1946. szeptember 1-ig mindössze 136 847 németet telepített ki, a megállapított tervben megjelölt szám 27,4 %-át. Semmi akadálya sincs annak, hogy a magyar kormány magyarokat fogadjon az eltávolított németek helyébe. Úgy látszik azonban, hogy a magyarok között még mindig él a nagy magyar királyság rögeszméje, ezért területeket akarnak szerezni. Mivel még mindig élnek Magyarországon revizionista tendenciák, Magyarország álláspontja a nemzetközi biztonság állandó fenyegető veszélyének csíráját rejti magában.”⁵⁴ – állapította meg Visinszkij. A szovjet–lengyel szerződésre hivatkozva azzal is megvádolta a magyar kormányt, hogy közömbös a csehszlovákiai magyarok sorsa iránt.⁵⁵

Témánkhöz csupán érintőlegesen kapcsolódik az úgynevezett *reszlovakizáció* kérdése. A csehszlovák kormányzerveknek ez az elkeseredett, az eredeti cél, a homogén állam megteremtését szolgáló vagy azt legalább formálisan elősegítő intézkedése időben és térben túlmutat a népi demokratikus korszakon. Miután a békekonferencia a csehszlovákok által tervbe vett egyoldalú kitelepítést elvetette, s a további kérdéseket a két fél közvetlen tárgyalásainak a hatáskörébe utalta, nem került sor 200 000 magyar eltávolítására. Így a magyar lakosság mintegy 88 %-a továbbra is szülőföldjén maradhatott. A csehszlovák törekvés kudarcra azonban nem jelentett egyet a magyar lakosság helyzetének jobbra fordulásával. Az a képtelen presszió, amelyet a szlovák hatóságok ezután a magyar lakosságra gyakoroltak, hogy szlováknak vallja magát, újabb sebeket ejtett, s késleltette a két nép kapcsolatának rendezését. Az 1950. évi népszámláláson minden hivatalos nyomás, szlovákosítási kísérlet ellenére a helyben maradt magyaroknak több mint a fele továbbra is kitartott nemzetisége mellett (354 532 fő). A reszlovakizált százezrek sem maradtak meg mind szlováknak. Az 1961. évi népszámláláson mintegy 120 000 reszlovakizált újból magyarnak vallotta magát.⁵⁶ A következő népszámlálásokon egyre több magyar vállalta nemzetiségét és anyanyelvét. Az már más kérdés, hogy a szlovák könyvkiadás egy része máig nem vesz tudomást erről, és még évtizedek múltán is az erőszakkal kicsikart s szlovák szemszögből lefelőnyösebbnek ítélt 1950. évi adatokat közli.⁵⁷

A második világháború utáni csehszlovák nemzetiségi politika, amely a magyarok számára jogfosztást, kitelepítést, lakosságcserét és reszlovakizációt jelentett, elhibázott politika volt. Nemcsak azért, mert hosszú időre elidegenítette a csehszlovákiai magyarokat hazájuktól, hanem azért is, mert a kitűzött demográfiai célt meg sem tudta közelíteni. Szlovákia déli fejlett mezőgazdasági területei a lakosságot ért diszkrimináció és a politikai bizonytalanság következtében óriási károkat szenvedtek, a magyar paraszt művelte északi Kisalföld gyakorlatilag tönkrement. Magyarország el tudta ugyan kerülni magyarok százezreinek egyoldalú kitelepítését, s a lakosságcsereből közel 30 000 fős pozitív mérleggel került ki; mégsem nevezhető nyertesnek, hiszen a trianoni határok visszaállítása mellett nemcsak az úgynevezett pozsonyi hídfőt veszítette el, hanem hosszú évekre annak lehetőségét is, hogy a pusztító és értelmetlen világháború után végre rendezze kapcsolatait szomszédjával. A két világháború közötti szembenállás folytatódott, a két népi demokrácia ugyanúgy szembekerült egymással, mint a korábbi tárcadal mi rendszerek.

Jegyzetek

1. Szabó Károly: *A magyar–csehszlovák lakosságcsere története*. Fond 293/ I. 48. OSZK kéziratár.
2. Janics Kálmán: *A hontalanság évei. A szlovákiai magyar kisebbség a második világháború után 1945–1948*. Illyés Gyula előszavával. Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem kiadása. 2., részben javított kiadás. München, 1980. 79.
3. Uo. 53.
4. Az 1945. március 22-e és 24-e között Moszkvában tartott tanácskozásokon, ahol a különböző politikai erők az úgynevezett Kassai Kormányprogramot fogadták el, „a német és a magyar kisebbség kérdéseinek

- megoldására irányuló javaslatot (a 8. fejezetet), amely oly nagy horderejű volt, és emberek millióit érintette, »rövid öt perc alatt« tárgyalták meg és hagyták jóvá». Gustáv Husák: *Tanúságétel a szlovák nemzeti felkelésről*. Rövidített kiadás. Budapest, 1970. 419.
5. Gustáv Husák: *Svedectvo o Slovenskom národnom povstaní* Bratislava, 1975. 629. Idézi: Szabó Károly i.m. uo.
  6. „... a magyarellenes magatartás nem alapozódott a szlovákság népi tömegbázisára, s a magyarellenes intézkedések nem a szlovák néphangulat kifejezői voltak. Ellenkezőleg, azok egy szlovák nacionalista csoportnak a felfogását tükrözték, s azokat aztán a Tiso-féle fasiszta szlovák államtól átvett hivatali gépezet, nehogy az új rendnek való ellenszegülés látszatába kerüljön, szolgai módon végrehajtotta (egynéhány kerületi bíróság kivételével), igaz, gyakran kelletlenül és pontatlanul.” Szabó Károly: i.m. III. kötet 445.
  7. Juraj Zvara: *A magyar nemzetiségi kérdés megoldása Szlovákiában*. Bratislava, 1965. 29. 8. Uo. 30. Juraj Zvara elemzése nem vált általánosan elfogadottá a szlovák történészek körében. Közvetlenül megjelenése után éles bírálatok is érték állítólagos engedékenységé miatt. Erről Arató Endre: *A csehszlovákiai magyarok helyzete a felszabadulás után, Gondolatok Juraj Zvara munkáinak olvasásakor*. In: *Tanulmányok a szlovákiai magyarok történetéből 1918–1975*. című munkájában írt. A vita késleltette a mű szlovák kiadásának megjelentetését. Viliam Plevza: *A CSKP nemzetiségi politikája*. Madách 1983. című monográfiájában Zvara egyetlen érvét sem fogadja el, és a korabeli csehszlovák politikát az osztályharc meghatározta körülmények között az egyedül lehetséges politikának tekinti, amely következetesen harcolt a Kassai Kormányprogram megvalósításáért, amelyben a magyar nemzetiséggel kapcsolatos állásfoglalás is helyet kapott. I.m. 232–240. Plevza következetesen elzárkózik attól, hogy a magyar lakosság második világháború utáni létszámára vonatkozóan bármiféle adatot közreadjon. Nem közli a kitelepítettek végleges számát sem. Közli viszont azt az irreálisan magasra becsült adatot, amely szlovák részről fogalmazódott meg a lakosságcseré-egyezmény érdekében folytatott tárgyalásokon a magyarországi szlovákok lélekszámára vonatkozóan. (Az 1930. évi magyarországi népszámlálás 346 053 szlovákul beszélőt mutatott ki.) Viliam Plevza abban is következetes, hogy nem hivatkozik egy alkalommal sem a szlovákiai magyar kisebbséggel vagy a lakosságcseré-egyezménnyel foglalkozó magyarországi szerzők munkáira. 9. I.m. 20.
  10. Az idézett munka J. Svetoň: *Slovensky dej, priestor a život na Juhu*. Almanach, oslobodeného. juhu, Nitra, 1946. Uo. 13.
  11. 1880 – 75,6 %; 1890 – 78,3%; 1900 – 80,9 %; 1910 – 81,1 %; 1920 – 68,6 %; 1930 – 57,8 %; 1938 – 83 %.
  - Uo.12. Nem tudjuk, hogy Svetoň miként jutott eredményeihez. A magyar népszámlálási adatok ezektől az adatoktól részben eltérnek. Például 1910-ben a lakosság magyar adatok szerint 86,6 %-ban volt magyar anyanyelvű.
  12. Janics Kálmán: *A hontalanság évei...* i.m.149. Ugyanez Szabó Károly véleménye is, aki még egy meggyőző kronológiai érvet is használ; amikor megfogalmazza: nem lehet véletlen, hogy a potsdami konferenciáról kiadott közleménnyel – amely a csehszlovákiai németek kitelepítéséről intézkedett, s egyúttal lehetővé tette Magyarországon számára is a németek kitelepítését – egy napon, 1945. augusztus 2-án jelent meg Csehszlovákiában az a 33. számú elnöki dekrétum, amely megfosztotta állampolgárságuktól a szlovákiai magyarokat. Szabó Károly i.m. III. kötet. 445.
  13. Az 1946. június 17-én kelt feljegyzést Szabó Károly közli: I.m. II. kötet 30–33.
  14. Gyönyör József: *Nemzetiség és anyanyelv. A csehszlovákiai magyarság népesedési tükré*. In: *A Csallóközről a Bodroghöz*. Bratislava, 1977. 305.
  15. E. Csocsán de Várallja: *La population de la Hongrie au XX-e siècle Extrait de la Revue d' Études comparatives est-ouest*. Vol. V, no. 3, juillet 1974.; Vol. V, no. 4, octobre 1974.; Vol. VIII, no. 3, septembre 1977. 229;
  16. A 797 014 felvidéki magyar anyanyelvűhöz hozzá kell még adni az akkori szlovák állam 57 897 magyarját, s így 854 911 fő áll szemben 75 920 fővel.
  17. UMKL - XIX - J -1- a KÜM Békeelőkészítő Osztály anyaga. 1941. évi népszámlálás –ideiglenes anyanyelvi adatok.
  18. Uo.
  19. Leiner Gyula: *Békés megye gazdasági-társadalmi képe a felszabadulás előtt*. In: *Békés megye 1944–45-ben* i.m. 24.
  20. Uo. 35. és 39.
  21. „Békéscsaba a vármegye legvárosiasabb városa. Mindenképpen meglátszik rajta, hogy mai arcát elsősorban Áchim L András forradalmi magatartása teremtette. Csabán nem hatalmasodott el a restaurált áldszentri s a bürokrácia. A város egész arra, társadalmi szerkezete ellentmond neki... Olyan zavaros képlet, amilyent keresve se lehet találni a mai Magyarországon. Sokkal inkább agrárváros, mint például Szeged, s agrárlakossága szívósabban őrzi paraszthyományait. A nagyipar viszont olyan lüktetést olt életébe, amilyent egyetlen alföldi városunkban sem tapasztalhatunk. Egészen sajátságos ízt ad neki a megmaradt parasztkultúra s a modern nagyipari élet összefonódása... Csaba a honi szlovákság legfőbb szellemi központja, és mindenképpen nagy dunavölgyi átmutató. A mai Magyarországon nem ismerék helyét, mely annyira

- alkalmas volna arra; hogy *egész* Közép-Kelet-Európára a kérdéseire kissé ráeszméljünk, mint Csaba. Ha összehasonlítjuk a békési és Pest megyei szlovák falvakat, egészen lényegbevágó különbségeket találunk közöttük. A Pest megyei szlovák konzervatív, népi emlékeihez görcsösen ragaszkodik, a békési is ragaszkodik népi mivoltához; de közben teljesen átadja magát a fejlődés sodrának, s népi múltjából azt tarja meg; ami igazán lényeges és életképes. A békésiek sokféle tájról telepedtek ide, rengeteg szín folyt össze bennük, s ez a nagy „változatosság” valósággal új törzset hozott létre. A csabai szlovákságba sok magyar is beolvadt, kétszáz esztendő folyamán egy érdekes hibrid nyelv alakult ki, a »csabánszki dialektus«: ősi szlovák szavak magyar szavak szláv minta szerint ragozott magyar szavak s vegyes szavakból álló kifejezések keveréke... Ez a nép tömördek színből és ízből alakult, s e földhöz ragaszkodó hűsége kétségbevonhatatlan. Ha lelkialkatát és életét vizsgáljuk, kétségtelenné válik, hogy a szlovák nép a magyar néptől tanult leginkább magyarságot. Ez a természetes népi hatás sokkal átütőbb és lényegesebb annál, mely felülről, elsősorban az iskolákban érte. A két nép között nemzetiségi villongás sohase volt.” Féja Géza: *Viharsarok* Budapest, 1980. 136–137.
22. Szabó Károly i.m. I. kötet 48.
23. Balogh Sándor. *A népi demokratikus Magyarország külpolitikája*. i.m. 110.
24. Magyar Nemzet 1945. július 17., kedd. Idézi Szabó Károly i.m. I. kötet 125.
25. Duray Miklós: *Kutyaszorító*. New York, 1983. 31.
26. Sor került a pozsonyi magyarság elleni retorziókra is. Őket is tömegesen a határra szállították, vagy megalázó kényszermunkára fogták. Hogy mennyire nem a demokratikus társadalmi átalakulás érdekében történek ezek az események; azt az mutatja, hogy a város magyar proletárai éppen úgy áldozataivá váltak ezeknek a túlkapásoknak, mint a polgári középosztály tagjai. Erről a kérdéstről írt Fogarassy László: *Pozsony város nemzetiségi összetétele. (A népszámlálási adatok és a választási eredmények tükrében 1910–1970.)* (Alföld 1982. 8. 59–73.) című tanulmányában és Szabó Károly idézett munkájában, amelyben – többek között – azt is dokumentálta, hogy nem sok hiányzott ahhoz, hogy a pozsonyi magyarokat megkülönböztető „M” jelvény viselésére kötelezzék. I. kötet 86.
27. UMKL XIX - J - 1 - a KÜM Békeelőkészítő Osztály iratai.
28. Janics Kálmán: *A hontalanság évei*. 184–185.
29. E: Csocsán de Várallja i.m. 137. Meg kell itt jegyezni azt is, hogy mind a németül, mind a románul, mind a szerbhorvátul beszélők száma körülbelül háromszorosa volt az ezeket a nyelveket anyanyelvként használók számának.
30. Zentai Dezső KSH Elnök 1945. október 2-án kelt levele Gyöngyösi János külügyminiszterhez. UMKL XIX - J - 1 - a KÜM Békeelőkészítő anyag.
31. Uo.
32. Szabó Károly i.m. I. kötet 101.
33. UMKL - XIX - J - 1- az idézett Statisztikai Tájékoztató alapján.
34. Elsősorban Balogh Sándor munkái és Szabó Károly kéziratosa feldolgozása nyújt sokat ehhez a kérdéshez.
35. 1946: XV. Törvénycikk a Magyarország és Csehszlovákia közötti lakosságcsere tárgyában Budapesten 1946. évi február hó 27. napján kelt magyar–csehszlovák egyezmény becikkelyezéséről. Függelék az V. cikkhez. In: *Két év hatályos jogszabályai, 1945–46*. 84.
36. Felsőpetényben orvosnak, illetve védőnőnek adták ki magukat, s félrekezeltek embereket. Különböző más visszaéléseket is elkövettek, természetbeni juttatásokat fogadtak el stb. UMKL XIX - c - 1- n (593) 1947; Molnár Erik Népjóléti Miniszter iratai; Szobek András, az akkori Békés megyei kommunista főispán – aki egy ideig áttelepítési kormánybiztos is volt – a következőképpen írt békéscsabai szereplésükről: „...nagy hírveréssel, dérral-dúrral megérkeztek Csehszlovákiából a szlovák küldöttek légionistaszerű egyenruhában. Nagyon gögösek voltak... Amikor vezetőjük jelentkezett nálam, azonmód összerúgtuk vele a patkót, mivel minden bevezető nélkül, határozottan elleneztem a katonásdi formát. Gögösen a fejemhez vágta, hogy ő a győztes hatalom jogán van itt. Ezt nem hagyhattam szó nélkül. Neki is nyíltan megmondtam, amit már korábban Sirokynak, miszerint »módszerük a kapitalistákat is megszégyenítő«. Ebből aztán jegyzék váltás lett, s én is megkaptam a magamét. Mindez azonban semmit sem jelentett, változatlanul folyt a szlovák agitáció, még a helybeliekből is jelentős létszámú agitátorcsapatot tudtak összeverbuválni, akiket, úgy hiszem, jól meg is fizettek. Békéscsaba, Szarvas, Tótkomlós, Mezőberény – a szlováklakta helységeket jó előre feltérképezték. Nekünk az esett nagyon rosszul, hogy a nyilvános üléseken megengedhetetlen módon és hangon szóltak Magyarországról és a magyar népről... A magyarok elleni agitációt keményen visszautasítottuk. Sajnos, az önként jelentkezők száma – a nagy ígéretek folytán – egyre emelkedett... Szívfacsaró »munka« volt ez, hiszen családok szakadtak szét. Megdöbbentő volt látni, hogyan hagyja itt öregedő szüleit a gyerek. Egyéni tragédiák, drámai események szemtanúi lehettünk, akarunk ellenére. Egy év alatt harmincnegyzet család írt nekem: tegyem lehetővé visszatelepülésüket. A csehszlovák megbízottak nagy elbizakodottságukban még arról is megfélemlítettek, hogy a kitelepítési határozat ellenőrzési jogot biztosít számunkra. Azt sem vették figyelembe, hogy a határig Magyarország törvényei vonatkoznak a kitelepülőkre is. Egymás után kaptuk a jelentéseket arról, »vágják a disznókat, sütik a zsírt, hordóba rakják a zsírral leöntött húsokat, szekrénybe rejtik a lisztrel teli zsákokat, s viszik magukkal«. Sok mindent nem tudunk megakadályozni, de néhány

- esetben sikerrel jártunk.” Szobek András: *Egy munkásélet emlékei*. Budapest, 1986. 138–139.
37. Szabó Károly i.m. I. kötet 254.
38. Uo.
39. Balogh Sándor. *Az 1946. február 27-i magyar–csehszlovák lakosságcsere egyezménye*. Történelmi Szemle 1979.1. 78.
40. Uo. 79.
41. Szabó Károly i.m. III. kötet 6.
42. Szabó Károly – É. Szőke István: *Adalékok a magyar–csehszlovák lakosságcsere történetéhez*. Valóság 1982.10. című cikke azt bizonyítja, hogy mennyire tévesek voltak azok a megállapítások, amelyek a csehszlovákiai 1948-as februári fordulattal lezártak tekintették a két ország közötti nemzetiségi áttelepítéseket. „Az SZLKP Központi Bizottságának különbizottsága még 1948. június 16-án is a lakosságcsere folytatását ajánlotta, megjegyezve, hogy a részleges lakosságcsere után Magyarországon még mindig 430 000 (!) szlovák marad. Szlovákiában pedig csak 130 000 magyar. I.m. 93. A szerzők – akik egyébként a Magyar Áttelepítési Kormánybizottság tisztviselői voltak, s megőrizték az akció korabeli dokumentumait – azt is megírták, hogy az egyezmény keretében az utolsó magyar család 1949. június 5-én lépte át a határt. Uo.
43. Magyarországra települt még a párizsi békeszerződés értelmében Csehszlovákiának átadott 3 községből, az úgynevezett pozsonyi hídfő területéről 31 magyar család, hozzávetőlegesen 100 fő. Uo.
44. Gyönyör József csehszlovákiai magyar demográfus írta 1977-ben: „Csehszlovákia fennállásának 50 esztendeje után a Szlovákia területén élő magyarság lélekszáma lényegesen megcsappant, és arányszáma is összességében zsugorodott. A borzasztó háborús veszteségek és a második világháború utáni években bekövetkezett kényszerű apadás azonban már a múlté. S bár az utóbbi három évtized folyamán némiképp módosult a magyar nyelvhatár és nyelvterület, az eltérés lényegében nem jelentős.” I.m. 300.
45. Közli az Új otthon (az Áttelepítési Kormánybizottság lapja) 1949. II. 12-i száma alapján Szabó Károly i.m. III. kötet 410.
46. Uo.
47. Wüsch, Johann: *Population losses in Yugoslavia during World War*. 1941–45. 27.
48. „Az 1944-es magyarországi lakosság számával megegyező 14 milliós Románia a háború kezdetétől 1944. augusztus 23-ig 624 000 katonát veszített. Közülük 71 000 a halott, 243 000 a sebesült és 310 000 eltűnt.” Stark Tamás: *Meghalt, eltűnt fogságba esett*. Történelmi Szemle 1985. 1. 92.
49. Szabó Károly szerint Csehszlovákia tulajdonképpen ezekkel a túlkövetelésekkel legitimálta a trianoni diktátum megismétlését, a határmenté, kompakt magyar területek megszerzését. I.m. II. kötet, utószó.
50. Új Szó 1946. szeptember 26. idézi Szabó Károly i.m. I. kötet 296.
51. Magyar Nemzet 1945. szeptember 22.; idézi Szabó Károly uo. 281. Clementis itt a nyugat-belorussziai és nyugat-ukrajnai lengyel lakosság áttelepítésére utalt. A lengyelek áttelepítését az tette lehetővé, hogy Lengyelország nyugati határai az Odera–Neisse vonalra kerültek. Lengyelországból csak jóval kisebb létszámú ukrán lakosságcsoport került áttelepítésre a Szovjetunióba.
52. Monografikus feldolgozását adja Balogh Sándor. *A népi demokratikus Magyarország külpolitikája 1945–1947*. című könyvében.
- 53 Szabó Károly i.m. I. kötet 295.
- 54 Uo. 293.
- 55 „Mi, a Szovjetunió felelős vezetői például arra törekszünk, hogy a határon túl élő embereinket, akiket igen gyakran, sajnos, mesterségesen akadályoznak meg a Szovjetunióba való visszatérésben, hazatelepítsük országunkba. Nekünk szükségünk van ezekre az emberekre, mert ők a mi embereink, hús népünk húsából, vér népünk véreből. A magyar kormánynak, úgy látszik, egészen más az álláspontja. A magyar kormánynak azt ajánlják, hogy költöztessen haza 200 ezer embert, erre azt mondja: »Mi nem akarjuk hazahozni őket, nekünk nincsen szükségünk ezekre az emberekre, ezek csak terhet jelentenek számunka.« Ez éppen olyan, mintha egy sokgyermekes anya a szomszédoknál igyekezne elhelyezni gyermekeit.” Uo. 289–290.
56. Janics Kálmán: *A szlovákiai magyar társadalom ötven éve*. Valóság 1971. 6. 24.
57. Például a négykötetes *Szlovák Enciklopédia* „magyar nemzetiség” címszava alatt.

A. FERENC SZABÓ DEMOGRAPHICAL ASPECTS OF HUNGARIAN-SLOVAKIAN POPULATION EXCHANGE AFTER THE SECOND WORLD WAR

The author confirms the relatively new opinion of specialists that the reason of the deportation of a part of the German population from Hungary was to make place for the highlander Hungarian peasantry deported from Czechoslovakia in order to create a homogenous Slavonic state.

He analyses a speech of Visinsky delivered during the peace-negotiations in Paris in 1946

and proves a close cooperation between Czechoslovakia and the Soviet Union in this field. The population exchange damaged the relationship between the two states people for a long time. Its original aim breaking the demographic unity of the Hungarian population of South-Slovakia – could not be achieved. Only a small part of Hungarians – 12 percent of the population – there was driven away. The result of the action was more advantageous for Hungary, because Hungary had 30 000 people more than Czechoslovakia in the end. The population resettled in Hungary – originally medium or rich landowners according to the aim of the Czechoslovakian part – was more educated and had stronger patriotic feelings than Slovaks resettled in Czechoslovakia.

The study presents a table of Hungarian counties and settlements of the resettled population.